

Droga

Romańska

ROMANESQUE ROUTE

DROGA ROMAŃSKA

Kalisz – Kościelec Kaliski – Dzierzbín – Stare Miasto – Konin – Kazimierz Biskupi – Strzelno – Kruszwica

Powiat Koniński mimo pewnego oddalenia od centralnych ośrodków władzy Wielkopolski XI – XIII w. zachował wiele świadectw architektury i sztuki romańskiej, których nie spotykamy w innych miejscach tej prowincji Królestwa Polskiego, kraju a nawet Europy. Ich poznanie znacznie wzbogaca to wszystko, co możemy ujrzeć na najważniejszym i najbardziej znanym Szlaku Piastowskim. Są to przede wszystkim romańskie budowle sakralne w Starym Mieście pod Koninem, Kazimierzu Biskupim, Kościelcu pod Kolem oraz unikalny w europejskiej skali koniński Słup Drogowy. Ponadto zachowały się dwa krzyże pokutne w Koninie oraz Licheniu.

Krzyż pokutny z Konina. Obecnie wmurowany w ścianę kościoła parafialnego św. Bartłomieja w Koninie.

Początki naszej państwowości i polskiej kultury najokazalej ilustrują fragmenty krajobrazu historycznego z nielicznymi zachowanymi budowlami romańskimi i innymi obiektami z XI – XIII stulecia. Znaczą one

wczesnośredniowieczny szlak wiodący z Kalisza poprzez Konin do Kruszwicy, o którym informuje napis na konińskim słupie drogowym z 1151 r., ustawionym tu przez palatyna Piotra.

Z Kalisza – Zawodzia, gdzie niegdyś znajdowało się osada targowa (tzw. *miasto na prawie polskim*) wyruszamy na szlak wiodący nas w przeszłość, sięgającą połowy XII stulecia. W tym miejscu, na grodzie księcia Mieszka III starego wznosiła się kolegiata św. Pawła Apostoła, w której – jak pisze Jan Długosz (zm. 1480) spoczęły zwłoki księcia wielkopolskiego, Mieszka, syna Bolesława Krzywoustego (zm. 1202 r.).

Romański kościół w Kościelcu Kaliskim, powiększony o drewniane prezbiterium.

Pierwszym punktem na trasie naszej podróży w przeszłość jest Kościelec Kaliski, wieś w której powstała prepozytura podkrakowskiego klasztoru benedyktynów w Tyńcu, silnie powiązanego z dwoma wielkopolskimi opactwami tego zakonu w Lubiniu koło Kościana i Mogilnie koło Gniezna, a także prepozyturą w Uniejowie.

Stare Miasto

Stare Miasto to dawna osada targowa (miasto na prawie polskim), która w połowie XIII stulecia dała początek lokowanemu na prawie magdeburskim miastu Ko-

nin. Tutaj przez wiele lat – do chwili wzniesienia zamku królewskiego w XIV w. – mieściła się rezydencja księża, a później starostów niegrodowych zarządzających jedną z najbogatszych królewszczyzn w Wielkopolsce.

Reliktem najstarszej przeszłości Konina jest kościół parafialny p. w. św. Piotra i Pawła Apostołów, przez wieki nazywany macierzą konińskiej fary św. Bartłomieja Apostoła. Powstał on w końcu XII lub na początku XIII stulecia. Pierwsze pisane wzmianki na jego temat pochodzą z połowy XIV stulecia.

Kościół parafialny w Starym Mieście. Rysunek z 1865 r. z Tygodnika Ilustrowanego.

W czasie rozbudowy kościoła w 1907 zniszczono wieżę wraz z emporą zachodnią (miejsce, gdzie władcy zasiadali w czasie uroczystości religijnych). Wówczas romańska świątynia – jako kaplica – została włączona w bryłę obecnej budowli sakralnej i utraciła swój pierwotny charakter.

Szczęśliwie ocalale relikty zachowały dawny piękny portal romański zdobiony symbolicznymi przedstawieniami postaci oraz Chrystusa. Nad oknem południowym koło prezbiterium dostrzegamy ślady zegara słonecznego, zapewne jednego z najstarszych w Wielkopolsce. W ścianie prezbiterium nowego kościoła wmurowano romańską płytę nagrobną przedstawiającą symbol Drzewa Życia. Podobne płyty, jednak o wiele mniejszych rozmiarów, zachowały się w kościele parafialnym w Królikowie (powiat koniński, gmina Gro-

dziec). Znane są one także jako relikty kaliskiej kolegiaty św. Pawła.

Konin

Kolejny etap tego odcinka Szlaku Romańskiego kończy się w Koninie. W pobliżu kościoła parafialnego św. Bartłomieja zachował się romański słup drogowy z 1151 r., wystawiony przez palatyna Piotra, oznaczający połowę drogi na ważnym szlaku handlowym wiodącym z Kalisza do Kruszwicy. Powszechnie uważa się, że przed wiekami był to przedmiot kultu pogańskiego.

Jego napis – w polskim tłumaczeniu brzmi:

*Roku wcielenia Pana Naszego 1151
do Kalisza z Kruszwicy tu prawie punkt środkony drogi
wskazuje to formuła sprawiedliwości,
którą kazał tu uczynić komes palatyn Piotr
i staranne też przepołowił tę drogę
aby o nim pamiętał, niech raczy każdy podróżny
modlitwą prosić Boga o łaskę.*

[tłumaczenie Teresy Dunin Wąssowicz, Mówią Wieki 1973, nr 6.]

Wspomniany wielmoża, *palatyn* (wojewoda) – wysoki dostojnik dworski, to zapewne komes Piotr Wszeborowic, wielmoża związany z dzielnicą kujawską w czasach panowania księcia wielkopolskiego, Mieszka III Starego. Jest on świadectwem o dawnej metryce Konina, starszej niż ustala to historiografia. Konin – jak wskazuje miejsce posadowienia Słupa Drogowego musiał, już w tym czasie odgrywać ważną rolę w wymianie handlowej na transgranicznych szlakach kupieckich.

Konin.

Słup drogowy z 1151 r.

Kazimierz Biskupi

Z Konina udajemy się do Kazimierza Biskupiego, dawnego miasta biskupów lubuskich, założonego w drugiej połowie XIII w., z którym tradycja łączy miejsce śmierci Pięciu Braci Męczenników zamordowanych w nocy z 10 na 11 listopada 1003 r., wśród których znaleźli się dwaj włości Jan i Benedykt, uczniowie św. Romualda

z klasztoru w Pereum położonego w rozlewiskach Padu oraz trzej Polacy (Słowianie): Izaak, Mateusz oraz ich sluga Krystyn. Kult pierwszych świętych Polaków (Izaak, Mateusz i Krystyn) był tu znany już w połowie XII w., a nawet – jak wskazują zachowane źródła można go datować już na schyłek XII stulecia. Dzięki żywemu zainteresowaniu wiernych przetrwał on do naszych czasów, a powstałe miasto Kazimierz, od XX w. zwane Biskupim, już w początkach XIV w. stało się ważnym sanktuarium na terenie Wielkopolski oddziaływującym m.in. na okolice Strzelna, Trzemeszna, Gniezna, Wrześni, Słupcy, Łądu, Jarocina. Sprowadzeni tu w początkach XVI w. franciszkanie – obserwanci, a następnie kameduli z Bieniszewa (1663) żywo przyczyniali się do emanacji kultu na teren całego państwa polskiego. Wspomniani zakonnicy utrzymywali bliskie kontakty z domami zakonnymi innych reguł i tym samym jego żywego trwania poprzez stulecia, aż do czasów nam współczesnych.

Cennym zabytkiem romańskiej architektury jest kościół parafialny św. Marcina z Tours, niegdyś noszący jego patronium i Pięciu Braci, postawiony, jak głosi rozpoznała przez wybitnego dziejopisa, Jana Długosza (zm. 1480), na miejscu eremu brata Mateusza.

*Kościół parafialny św. Marcina i Pięciu Braci Męczenników
w Kazimierzu Biskupim z XII/XIII w.*

Bryła świątyni kazimierskiej doskonale ukazuje jej burzliwą przeszłość wyrażającą się nie tylko w elemen-

tach architektonicznych (portal), nie pojętych dla współczesnych znakach, licznych śladach przebudowy w początkach XVI i połowie XIX stulecia. Ta przeszłość zapisana została w wątku ceglanych murów, wielkości cegieł, sposobie układania romańskich kamieni w części prezbiterialnej, śladach ostrzenia broni oraz w tzw. „dolkach pokutniczych”, pozostałych po rozniecaniu i święceniu ognia. Te tajemnicze znaki inspirowały miejscową ludność do powstania licznych legend, z których najstarsze nawiązują do przybycia włoskich eremitów na ziemię polskie w początkach XI w. i ich związkami z kamedulami z Góry Koronnej (Monte Orone we Włoszech).

Znak kamieniarski.

Kościół parafialny w Kazimierzu Biskupim.

Unikalne na ziemiach polskich są dwa krzyże pokutne, z których jeden wymurowano w ściany kościoła św. Bartłomieja w Koninie; drugi natomiast po przeniesieniu z Grąblina i oszlifowaniu go umieszczono w kaplicy w Licheniu. Krzyże pokutne stanowią wyraz aktu ekspiacji ludzi, którzy dopuścili się zbrodni. Są wyrazem pokuty przestępców, którzy w ten sposób zabiegali o wieczyste odpuszczenie ich win.

Wielowiekowe powiązania tych miejscowości leżących w granicach powiatu konińskiego z klasztorami w Trzemesznie, Strzelnie, kolegiatą kruszwicką, z Kaliszem, katedrami w Gnieźnie i Poznaniu, mogą wzbogacić naszą wiedzę o najdawniejszych dziejach Polskich. Drogi dojazdowe do Strzelna, Kruszwicy, Poznania, Gniezna, przecinające powiat koniński stwarzają doskonałą okazję, aby zobaczyć to co znacznie wzbogaca wiedzę o dziedzictwie kulturowym Szlaku Romańskiego.

ROMANESQUE ROUTE

Kalisz – Kościelec Kaliski – Dzierzbín – Stare Miasto – Konin – Kazimierz Biskupi – Strzelno – Kruszwica

Despite the fact that during the 11th-13th century the Konin county was located in a distance from the Wielkopolska power centres, it maintained numerous unique evidences of Romanesque architecture and art, which shall not be met in other parts of this Polish Kingdom's province, in the country or even Europe. Seeing them significantly enriches everything that we can see on the most important and the most widely known Piast Trail. These objects include mainly the sacred Romanesque buildings in Stare Miasto near Konin, Kazimierz Biskupi, Kościelec near Kolo and the Konin road post, an object, which is unique within the European scale. Moreover, two penitential crosses, in Konin and in Licheń, have been preserved.

Licheń Stary penitential cross.

Fragments of historical landscape with few preserved Romanesque objects and other objects dating back to

the 11th-13th century most impressively illustrate the beginnings of our statehood and the Polish culture. They indicate the early mediaeval trail leading from Kalisz through Konin to Kruszwica, which is mentioned on the note on the Konin road post dated 1151, located here by Peter, the Palatine.

From Kalisz-Zawodzie, where once there was a trade settlement (the so-called town located on the Polish law) we move on the trail leading us in the past, as far as the mid 12th century. Here, in the city of prince Mieszko III, there once was a St. Paul the Apostle collegiate church, where – according to Jan Długosz (died 1480) the body of Mieszko, the prince of Wielkopolska, the son of king Bolesław Krzywousty (Boleslaus the Wry-mouthed, died 1202) was laid.

*Romanesque church in Kościelec Kaliski,
expanded with wooden presbytery.*

Kościelec Kaliski is the first stop of our travel. This is a village where provostry of the Benedictine monastery in Tyniec was created, a monastery strongly connected with the convents of this order in Lubiń near Kościan and Mogilno near Gniezno, as well as provostry in Uniejów.

Stare Miasto

Stare Miasto is an old trade settlement (town located on the Polish law), which was developed into a city of Konin, located on the Magdeburg law in the mid of the 13th century. Here, during many years - until the erection of the king's castle in the 14th century - the princes' residence was located, and then non-city prefects managing one of the richest crown lands in Wielkopolska.

St. Peter and Paul parish church, for ages named the matrix of the St. Bartholomew the Apostle parish church in Konin, is a relic of the past related with Konin. It was erected at the end of the 12th century or at the beginning of the 13th century. First written remarks concerning this church date back to the middle of the 14th century.

Parish church in Stare Miasto.

Solar clock.

During the development of the church taking place in 1907 an empora (a place, where kings sat

during religious celebrations) and two towers were destroyed. It was then, when the Romanesque church was incorporated – as a chapel – into the building of the current temple and lost all of its original character.

Królików. Romanesque table.

Presbytery of St. Michael Archangel parish church.

Luckily survived relics maintained the old magnificent Romanesque portal decorated with symbolic presentations of various persons and Christ. Above the southern window, near the presbytery we can see signs of a solar clock, probably one of the oldest in Wielkopolska. The walls of the new church contain a Romanesque tomb plate with a symbol of the Tree of Life. Similar plates, however, much smaller ones, were preserved in the parish church in Królików (Konin county, Grodziec municipality). They are also known as relics of St. Paul's collegiate church in Kalisz.

Konin

Another stage of this part of the Romanesque Trail ends in Konin. Near the St. Bartholomew church a Romanesque road post is preserved, dating back to 1151, located here by Peter, the Palatine, and indicating half-way on an important trade route leading from Kalisz to Kruszwica. It is commonly believed that centuries ago, the post was a pagan cult object.

The writing on the post says – in English translation:

In the year 1151, the year of Our Lord's incarnation on the Kalisz-Kruszwica route here almost mid point of the road indicated by the justice formula which was ordered to be made here by Peter, the Palatine and carefully divided the road in half to be remembered, and let each of the travellers ask God for grace.

[Polish translation by Teresa Dunin Wąssowicz,

Mówią Wieki 1973, No. 6.]

Inscription on the Konin road post. The above-mentioned noble man, the palatine (governor) – a noble court dignitary is probably the comes Peter Wszeborowic, dignitary related with the county of Kujawy during the reign of Mieszko II the Old, prince of Wielkopolska. He proves to be the certificate of the old register related with the city of Konin, older than the one stated by historiography. Konin – as it is indicated by the place of erecting the Road Post, must have already played an important role in the trade exchange within the cross-border trade routes.

Kazimierz Biskupi

From Konin, we move along to Kazimierz Biskupi, former city related with bishops of Lubuski, located in the second half of the 13th century. The tradition connects this place with the death of Five Martyr Brothers, murdered in the night from the 10th to 11th November 1003, including two owners, John and Benedict, disciples

of St. Romuald from the monastery in Pereum, located in Pad backwaters, as well as three Poles (Slaves): Isaac, Matthew and Cristin, their servant. The cult of first saint Poles (Isaac, Matthew, Cristin) was known here as early as in the middle of the 12th century, and it can be even dated back to the end of the 12th century – as it is suggested by the preserved sources. Due to a huge interest of the worshippers it survived until today, and the erected city of Kazimierz, known under the name of Kazimierz Biskupi from the 20th century, became an important sanctuary within the area of Wielkopolska at the beginning of the 14th century. It influenced, among others, the area of Strzelno, Trzemeszno, Gniezno, Września, Słupca, Łąd and Jarocin. The Franciscan brothers – the Observants, who were brought here in the beginning of the 16th century, and the Cameldolian monks from Bieniszew (1663) actively agitated the emanation of the cult within the area of the Polish country. The mentioned brothers maintained close contacts with monastic houses of other rules and simultaneously maintained their long lasting throughout the centuries, until these days.

Scene of Five Martyr Brothers killing.

The parish church of St. Martin from Tours, once the patrimony of St. Martin from Tours and the Five Martyr Brothers, erected, according to Jan

Długosz (died 1480), on the place of brother Matthew's hermitage, is a valuable relic of the Romanesque architecture.

*Romanesque portal in St Marcin's Church
in Kazimierz Biskupi*

The building of the sanctuary in Kazimierz perfectly shows its turbulent past, described not only with the architectural elements (portal), signs illegible for the common people and numerous traces of development in the beginning of the 16th century and the middle of the 19th century. This past was described in the aspect of the brick wall, size of bricks, manner of laying the Romanesque stones in the part of the presbytery, signs of weapon sharpening and the so-called "penance holes" remained after kindling and consecrating fire. These mysterious signs inspired the local community to create numerous legends, the oldest of which concern the coming of Italian hermits into the Polish land in the beginning of the 11th century and their connections with Cameldolian monks from the Crown Mountain (Monte Orone in Italy).

What is unique on the Polish land are the two penitential crosses, one of which creates a part of the brick wall of the St. Bartholomew's church in Konin, whereas the second cross was placed in the chapel in Licheń, after it has been moved from Grąblin and after sanding. Penitential crosses are related with the expiation of people, who committed a crime. They are a token of penance of criminals, who chose this way to ask for an eternal remission of their sins.

Centuries old connections between these towns located within the premises of the Konin county, with monasteries in Trzemeszno, Strzelno, collegiate church in Kruszwica, with Kalisz, cathedrals in Gniezno and Poznań, may enrich our knowledge about the oldest Polish history. Access roads to Strzelin, Kruszwica, Poznań, Gniezno crossing the Konin county create an excellent opportunity to visit these places, which significantly extend our knowledge related with the cultural heritage of the Romanesque route.

Romanesque route

© Starostwo Powiatowe w Koninie
Wydział Promocji i Rozwoju
Al. 1 maja 9, 62-510 Konin
tel. 63 240 32 00, fax. 63 240 32 01
e-mail: powiat@powiat.konin.pl

Tekst, konsultacja i opracowanie redakcyjne

Jerzy Łojko

Zdjęcia

Dorota Parus

Tłumaczenie

Alla Kukulenko

Przewodnictwo wycieczek:

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze,

Oddział w Koninie, ul. Kolejowa

e-mail: pttk@konet.pl